

HUME'UN BİLİM FELSEFESİ

Hüseyin Batuhan, İstanbul

Bu yazımızda kısaca HUME'un "Bilim Felsefesi"nden söz etmek istiyoruz. Yalnız hemen şunu işaret edelim ki, HUME özellikle bir "Bilim Felsefesi" geliştirmiş değildir. Bununla birlikte onun bilgi-öğretisinde böyle bir felsefenin ana-çizgilerini sezme mümkün. Hattâ bir deyimle HUME'un bilimsel felsefenin kurucusu olduğu söylenebilir. Yalnız HUME kendi kökten empirist felsefesi açısından bilimin dayandığı ana-ilkeleri eleştirmekle yetinmiş, bu eleştirinin negatif bir sonuca götürdüğünü göstermekle kalmıştır; yoksa yapıcı, pozitif bir bilim anlayışı getirmeğe kalkışmamıştır. Hele örneğin bir Auguste Comte gibi pozitif bilimlerin övücülüğünü hiç etmemiştir. Tam tersine, eski metafiziği bir daha belini doğrultmayacak şekilde yere seren vuruşuyla, aynı zamanda, isteyerek ya da istemiyerek, tabiat bilimlerini de temelinden sarsmıştır. Onun için HUME'un mutlak şüpheciliğinden, sonra agnostikliğinden söz edilir.

Ama görünürdeki bütün negatifliğine ve yıkıcılığına rağmen, HUME bugün bile bilim felsefesinin çözüme uğraştığı birçok gerçek problemleri ve güçlükleri ilk defa görüp ortaya koymuş, kendisi bu problemlerin çözümlerine yardım etmemiş, hattâ bir deyimle hiçbir zaman çözülemeyeceklerini göstermekle yetinmiş olmasına rağmen, bu problemler üzerine dikkati çekmekle pozitif düşünüşün gelişmesine, sonra bilimsel düşünüşün her türlü metafizik kahlıtlardan arınmasına, dolaylı bir şekilde de olsa, büyük hizmeti dokunmuştur. Bazıları HUME'u kelimenin en gerçek anlamıyla felsefe tarihinin "enfant terrible" i bilirler; gerçekten de HUME yalnız klâsik metafiziğin değil, Newton'un evrensel çekim kanununda en şüphe götürmez zaferini kutlayan modern tabiat bilimlerinin dayandığı temellerin de çürüklüğünü ortaya koyarak düşünce dünyasını altüst etmiş, nerdeyse insanın her türlü bilgiye olan güvenini sarsmıştır. Ama gene de HUME'da salt bir "fikir bozguncusu" görmek doğru olmaz; görünürdeki negatifliği ve yıkıcılığı ile HUME insan düşüncesini hem

klâsik spekülâtif metafiziğin boş ve verimsiz denemelerinden kurtarmış, hem de yeni gelişen tabiat bilimlerini, incelemeyen kabul ettikleri bazı metafizik inanç ve ilkelerden yoksun bırakmakla, onları kendi dayanaklarına ve işleyişlerine karşı daha bir dikkatli davranmağa, daha eleştireci olmağa, dolayısıyla her türlü “yanılma” ihtimaline karşı daha bir uyanık bulunmağa zorlamıştır. Bu bakımdan HUME’un yıkıcılığını “uyarıcılığı” tamamlar ve giderir. Kökten şüpheciliği ile HUME bir aralık koca Kant’ı bile “dogmatik uyuklama” smdan uyarılmış adamdır. Düşüncenin durgunlaşmış kendine-güveninin afyonuyla uyuşmaya yüz tuttuğu dönemlerde HUME gibi düşünürlerin gözü-pek eleştirmeleri düşünceye yeni bir enerji ve canlılık kazandırır.

Şimdi asıl konumuza dönelim.

HUME “İnsan Anlayışı üzerine bir Araştırma” (An Enquiry concerning Human Understanding) adlı eserini şu satırlarla bitirir:

“Bu ilkelere dayanarak kitaplardan gözden geçirecek olsak nasıl bir yıkıntıya yol açardık kimbilir. Elimize ister Tanrıbilimle ister okul-metafiziğiyle ilgili bir kitap mı geçti, kendimize şu soruyu soralım: Bu kitapta nicelik (quantity) ya da sayı ile ilgili herhangi bir soyut usavurma (abstract reasoning) var mı? Yok. Ya olaylarla ve varlıkla ilgili deneysel bir usavurma? O da yok. Öyleyse at gitsin ateşe. Çünkü böyle bir kitapta safsata (sophistry) ile kuruntu (illusion) dan başka bir şey olamaz.”

Bununla HUME ne demek istiyor? HUME burada “doğru” bilgiyle “yanlış” ya da “boş” bilgileri birbirinden ayırıyor. Onca, yani kendi felsefesinin ilkelerinden kalkırsa, iki çeşit “doğru” bilgi vardır: 1) Matematik bilgiler; 2) Tabiat bilimlerinin metodlarıyla, yani gözlem ve deneyim yoluyla kazanılan bilgiler. Bunun dışında kalan bütün bilgi çeşitleri salt “görünüşte” bilgidirler; biraz eleştirilince safsata, yani boş-lâkırdı ve illusion, yani kuruntu ve yanılmadan başka bir şey olmadıkları meydana çıkar. HUME’un hangi bilgileri bu kategoriye soktuğu meydana.

Örneğin Tanrı-bilim (Theology) gibi pek gösterişli, nerdeyse kutsal bir ad altında toplanan bütün bilgiler; sonra “metafizik” denilen ve İlkçağdanberi nerdeyse bütün bilimlerin anası ve örneği sayılan bilim dalının ortaya koyduğu bütün bilgiler henüz eleştireci bir olgunluğa erişmemiş insan düşüncesinin “doğru” diye oyalandığı, kendini aldattığı bir sürü hayalden, bilgi-görüntüsünden başka bir şey değildirlere. HUME’a kalırsa, bütün bu çeşit bilgilerle yüklü ne kadar kitap varsa hepsini ateşe

atmalı; yoksa başka türlü onların insan düşüncesini çelmekte, hattâ zehirlemekte devam etmeleri önlenemez. Böyle bir temizlemeden sonra geri kalıyor matematik bilimlerle tabiat bilimleri.

Yalnız bu bilimlerin de elde ettikleri “doğruluk” dereceleri bakımından aralarında büyük ayrımlar var; ama biz bu noktayı incelemeğe girişmeden önce neden HUME’un “doğru” bilgiyi yukarda sözünü ettiğimiz iki alana sıkıştırdığını açıklamamız gerek. Bunu da HUME’un bilgi-öğretisine kısaca dokunmakla yapabiliriz.

İngiliz empirist felsefe geleneğini tutarlı bir şekilde en son lojik sonuçlarına vardırın HUME’a göre, insan bilgisinin biricik kaynağı *empeiriya*, yani *deneme*’dir; dolayısıyla bilgimiz duyu-verilerinin sınırlarını hiç bir zaman aşamaz. İnsan aklı başlangıçta boş bir levha, bir *tabularasa*’dır; HUME’un *impression* adını verdiği *duyumlar* bu boş levha üzerinde zamanla *idea* dediği bir takım *izler* bırakırlar. Bu bakımdan düşüncemizin içeriğini teşkil eden fikirlerimiz bu *impression*’larm, yani duyu-verilerinin sönük birer kopyasından başka bir şey değildirler. İnsan düşüncesinde *doğuştan* fikirler olmadığı gibi, düşüncenin kendisi de doğrudan doğruya *impression*’larm kopyaları demek olan *idea*’lar arasındaki otomatik diyebileceğimiz bir takım bağlantılardan meydana gelir. HUME, bilindiği gibi, fikirler arasındaki bağlantuları “çağırışım kanunları” ile açıklar.

Şimdi bilgimizin biricik kaynağı “duyumlar” olduğuna, dolayısıyla bilgilerimiz bu duyu-verilerini aşamayacaklarına göre, gerek Tanrı-bilim gerekse metafizik her türlü gerçek temelden yoksun olup insan aklının bir takım uyduruklarına ve yanılmalarına dayanırlar. Tanrı-bilimle metafiziğin ana-kavramları olan Tanrı fikri, *töz* (cevher) fikri, ruhun ölmezliği, hürlük, v.ö... gibi fikirler bu çeşit uydurma fikirlerdir. HUME’dan önce Berkeley duyuverilerinin gerisinde *madd*e denilen bir *töz*’ün, bir *nesne*’nin olamayacağını, bu *tözün* aslında dış-duyumların bir demedinden başka bir şey olmadığını göstermişti; HUME aynı şeyi “ruh” (ya da “ben”) a uygulayarak, *ruh*’un da bir iç-duyumlar demedinden başka bir şey olmadığını, bu duyumların gerisinde, onlardan bağımsız, onlar olmayınca da var olmakta devam eden bir ruh *töz*’ünün, ya da “ben” in olamayacağını gösterir. Biz her defasında salt duyulur niteliklerle bir takım iç-durumların tanıyoruz; bunların dışında ne bir “nesne” yi algılayabiliyoruz, ne de “ben” dediğimiz *tinsel* bir varlığı. Böyle olunca biz ancak dış-olaylarla iç-olayların bilgi-

sine erişebiliriz; bilgimiz bu olayların bir tasviri olmaktan ileri geçemez. Dolayısıyla bu olaylar dışında, onlardan bağımsız “varlık” lar olduğuna inanan, üstelik bize bu varlıkların a p r i o r i bilgisini sunmakla böbürlenlen Tanrı-bilim ve metafizik gerçek birer “bilim” olamazlar. Ancak “bilinebilen” şeylerin bilgisi olur.

Buna göre şöyle sorabiliriz: İnsan ilkece neleri bilebilir?

HUME insan aklının inceliyebileceği, dolayısıyla bilebileceği nesnelere iki grupta topluyor: 1) *Relations of ideas*, yani fikirlerimiz arasındaki bağlantılar; 2) *Matters of fact*, yani olaylar. Birinci grup bağlantılarla Geometri, Aritmetik ve Cebir uğraşır. Genel olarak kesinliği sezgi (intuition) ya da kanıtla ma (demonstration) yoluyla bilinen her önerme birinci bilgi grubuna girer. Örneğin $1+1=2$ önermesi aklın bir sezme aktıyla meydana çıkardığı bir bağlantıdır. Buna karşılık, «Bir üçgenin iç-açıları toplamı 180 derecedir» önermesini doğrulğundan şüphe etmediğimiz bazı ilkelere, yani aksiyomlardan kalkarak ve bazı lojik çıkarımlar yaparak kanıtlayabiliriz. Bu bakımdan matematik bilgiler aklın hiç bir dış nesneye dayanmaksızın, salt kendi lojik işlemleriyle vardığı bir takım bağlantılardır. Yalnız bu çeşit bilgilerimiz bize dış dünyanın nitelikleri üzerine hiç bir şey öğretmezler, ancak sayı, nicelik, şekil gibi bazı fikirlerimiz arasındaki bağlantıları dile getirirler. Başka bir deyimle, dünyada hiç bir üçgen ya daire olmasa da Geometrinin bu şekillerle ilgili olarak bulduğu hakikatlar kesinliklerinden, apaçıklıklarından hiç bir şey yitirmezler. Matematik bilgilerimizin kesinliği aslında bu bilgilerimizin a n a l i t i k olmasından, yani bizdeki sayı, şekil, v.ö... kavramlarının çözümlenmesiyle elde edilmelerinden ileri gelir. Bugünkü mantık diliyle söylersek, matematiğin hakikatları birer totolojiden ibarettir. Örneğin $2+2=4$ önermesi “Kara-tahta karadır” önermesine benzer bir totolojidir. Bu türlü bilgilerin kesin olması aslında lojiğin bir ana-kanununun, yani ç e l i ş m e z l i k ilkesinin ifadesinden başka bir şey olmamalarıdır; nasıl “Kara-tahta kara değildir” sözü bizi çelişmeye düşürürse, $2+2=5$ önermesi de bizi çelişmeye düşürür. Buna bakarak bazı modern lojikeçiler, örneğin Russel, matematiği lojiğe geri götürürler.

Relations of Ideas’la uğraşan bilimlerin “kesin” bilgiler sağladığını gördük. Acaba aynı şeyi *Matters of fact*’le, yani o l a y l a r l a uğraşan tabiat bilimleri için de söyleyebilir miyiz?

Gerçi HUME doğrudan doğruya gözlem (direct observation) yoluyla elde ettiğimiz bilgilerin kesinliğinden şüphe etmez, ama tek tek

olayların bilgisiyle bir b i l i m kurulamayacağına, her bilim aym-türden olaylar arasında evrensel ve değişmez bir takım bağlantıları (kanunlar) dile getirmek iddiasında olduğuna göre, HUME'ca yapılacak iş, bilimlerin bu iddiayı ne gibi bir temele dayattıklarını, sonra bu temelin gerçekten sağlam olup olmadığını araştırmak olmalıdır. Bu araştırma bize *olaylarla* ilgili bilgilerimizin hiç bir zaman matematik bilgilerimizdeki kesinliğe ulaşamayacaklarını gösterecektir. Kesin bilgi, karşıtı bizi çelişmeye düşüren bilgidir, demiştik. Oysa, HUME'a göre, olaylarla ilgili bilgilerimizin karşıtı bizi hiç bir zaman çelişmeye düşürmez. Söz gelişi, "Yarın güneş doğmayacaktır" önermesi "Yarın güneş doğacaktır" önermesi kadar akıl tarafından "anlaşılabilir" bir önermedir; başka bir deyimle, bu önermelerden biri ötekinin karşıtı olsa bile çelişği değildir, dolayısıyla yanlışlığı lojikçe kanıtlanamaz. Öyleyse olaylardan çıkarılan ve bir kanıtlamaya dayanmayan (*demonstrative*-olmayan) bilgilerimiz matematik kesinlik anlamında "doğru" değil, salt "doğrususu", yani "probable" dir. "Yarın güneş doğacaktır" önermesi bu türlü bir önermedir; yani yarın güneşin doğması kuvvetle beklenir, ama şart değildir, doğmayabilir de; kısacası, yarın güneşin doğması için lojik bir zaruret yoktur.

Şimdi, bilindiği gibi, tabiat bilimleri ancak bir kanunda dile gelen bilgilerle iş görürler, daha doğrusu bu çeşit bilgilere erişmeğe çalışırlar. Tabiat kanunu nedir? Yukarda da işaret ettiğimiz gibi, tabiat kanunları belli olay sınıfları arasındaki bazı evrensel ve değişmez bağlantıları dile getiren genellemelerdir. Söz gelişi, "Madenler ısı altında genişirler" önermesi böyle bir genellemedir. Bu genelleme sayesinde madenlerin belli bir özelliği üzerine her zaman için geçerli olan bir bilgi edinmiş oluyoruz. Bu bilgiye dayanarak gelecekle ilgili "prediction" larda bulunabiliyoruz, yani nesnelere gelecekteki davranışlarını önceden kestirebiliyoruz. Böyle bir bilginin pratikteki faydası ve lüzumu üzerinde durmağa bilmem hâcet var mı?

Şimdi asıl önemli olan soru şu: Böyle bir genellemeye nasıl, neye dayanarak varıyoruz?

Bilgilerimizin kaynağı duyu-verileri olduğuna, üstelik bilgilerimiz bu verilerin sınırnı aşamayacağına göre, bu türlü genellemelerin dayandığı ilkeler ne olabilir? Zira, besbelli ki, bu genellemeler denemenin sınırlarını kat kat aşılıyorlar. Biz, "Şimdiye kadar ısıttığımız bütün madenlerin her defasında geniştiğini gördük" demekle yetinmiyor, düpedüz, "Isı altında madenler genişirler" diyoruz, yani her zaman, her yerde geçer,

zarurî bir bağlantıyı dile getiriyoruz. Her deneme bize olan bir şeyin yalnız öyle olduğunu gösterir; oysa biz kanun dediğimiz genellemelerle o şeyin öyle olması gerektiğini, başka türlü olamayacağını, nerdeyse kanunlarda dile gelen bağlantılarda lojik bir zaruret olduğunu kabul etmiyor muyuz? Buna hakkımız var mı? Böyle bir iddiayı nasıl temellendirebiliriz?

HUME'a göre, böyle bir genelleme ne akılla temellendirilebilir, ne denemeyle. Aslında böyle bir genelleme birbirinin tamamlayıcısı olan iki inanca dayanmaktadır: 1) Olaylar arasında bir *nedensellik* (causality) bağı olduğu inancı; 2) Bu bağı her zaman aynı kalacağı inancı. Bunlardan birincisi bizi *nedensellik* problemine, öbürü *inductio* problemine götürür.

İkin *nedensellik* (causality) problemini inceliyelim:

Doğru yanlış, HUME'a göre, *olaylar* (Matters of fact) ile ilgili bütün usavurmalarımız *neden-eser* (cause and effect) bağlantısına dayanır. HUME soruyor: Böyle bir bağlantıyı nasıl biliyoruz? Böyle bir bilginin doğru olabilmesi için ya doğrudan doğruya aklın bir işleyişinden, ya da denemeden çıkması gerekir. Şimdi akılla ya da denemeyle böyle bir bağlantının bilgisine varabilir miyiz?

İlkin birinci imkânı araştıralım: Akılla, HUME'in deyimini kullanarak söyleyelim, *a priori* usavurmalarla böyle bir bağlantının bilgisine varmak mümkün mü?

Şimdi *nedensellik* bağlantısı bizim bir nesne ya da olaydan başka bir nesne ya da olayı çıkarmamıza imkân veriyor. Söz gelişi, şimşek çakmasından gök gürlemesini çıkarabiliyoruz. Başka bir deyimle, A'nın (örneğin şimşek çakması) B'nin (burada gök gürlemesi) *nedeni*, ya da B'nin A'nın eseri olduğunu söylüyoruz. HUME soruyor: A'nın fikrinden B'yi lojik bir zaruretle çıkarabilir miyiz? Örneğin şimşek kavramı aynı zamanda gök gürültüsü kavramını içerir mi? Başka bir deyimle, A kavramının *a priori* çözümünden B kavramını çıkarabilir miyiz? Çıkaramayız. HUME'a göre, Hazreti Âdem dünyanın en akıllı adamı bile olsaydı, suyun sıvılık ve saydamlığından kendisini boğabileceği, ateşin sıcaklık ve ışığından kendisini yakabileceği sonucunu çıkaramazdı. Öyleyse bu *neden-eser* bağına akıldan değil, denemeden çıkması gerekir. Akıl hiç bir zaman kendi başına, yani denemeyle dayanmadan böyle bir bağlantıyı sezemez.

Peki, bu konudaki bilginizin denemeden elde edildiğini söyleyebilir miyiz? Empirist bir filozof olmasına bakarak insan ilkin HUME'un bu

soruyu evetliyeceğini sanır, ama HUME burda da bizi beklenmedik bir “Hayır” la şaşırtacaktır. Bakınız neden. HUME’a göre, nesnelere arasındaki bazı bağları, bu arada Aynılık (Identity), zaman, uzay bağlarını duyularımızla algılayabiliyoruz; başka bir deyimle, bu bağlantıların bir *impression*’una sahibiz; ama *nedensellik* bağını böyle dolaysız (direct) bir *impression*’la kavrayamayız. Örneğin A’nın B olduğunu, kendinin aynı kaldığını, sonra A’nın B’nin üstünde ya da altında olduğunu, ayrıca A’nın B’den önce ya da sonra geldiğini doğrudan doğruya algılayabiliriz, ama A’nın B’nin nedeni ya da B’nin A’nın eseri olduğunu bu şekilde algılayamayız. Başka bir deyimle, salt *deneme* ile A’nın özelliklerinden B’yi çıkaramayız. Deneme bize yalnızca A’nın B ile birlikte, ya da ondan önce ortaya çıktığını gösterir, o kadar. Biz ise her zaman A ile B arasında böyle bir bağlantı olduğuna bakarak, bundan A’nın B’nin nedeni olduğu sonucunu çıkarıyoruz, dolayısıyla her A ortaya çıktığında B’nin de çıkmasını bekliyoruz. Ancak bizim bunu beklememizi A ile B arasında *zarurî* bir bağlantı olmasından ileri gelmiyor, çünkü biz hiç bir zaman böyle bir bağlantıyı görmüyoruz; tam tersine, bu bekleme bizi sonunda böyle bir *zarurî* bağlantı olduğu inancına götürüyor.

Nedensellik bağlantısıyla ilgili bilgimiz ne *akla* ne de *denemeye* dayanmadığına göre, neye dayanıyor?

HUME’a göre, “A, B’nin nedeni” demek, “A şimdiye kadar hep B ile birlikte görülmüştür” demektir. Biz bu “hep birlikte-olma” dan fazlasını bilemeyiz, yani bu birlikte-oluşun sebebine nüfuz edemeyiz. Ancak burada bir *neden-eser* bağı olduğuna inanırız. Bu *inancımızı* HUME çağrışım kanunuyla, daha doğrusu alışkanlık’la açıklıyor. Geçmişte A’nın hep B ile birlikte ortaya çıktığını görmüşüzdür, onun için A’nın her yeni *impression*’u bizde B fikrini uyandırır, bu şekilde her A’yı algıladığımızda B’nin de onunla birlikte ortaya çıkacağına inanırız. Öyleyse B’ye inancımız aslında şartlandırılmış bir refleks’den başka bir şey değildir. HUME buna kısaca *alışkanlık* (custom, habit) diyor. Bu alışkanlık ta psikolojik bir olaydır. Demek ki, bizim *nesnelere* arasında varlığını kabul ettiğimiz *zarurî bağ* (causality) aslında bu nesnelere arasındaki *fikirleri* arasındaki psikolojik bir bağdan ibaret; üstelik, HUME’a göre, buradaki *psikolojik* zarureti, *lojik* bir zaruretle kanıtlamamak gerek.

Dikkat edilirse, HUME *objektif*, yani nesnelere-arası bir nedensellik kabul etmediği halde, *subjektif* bir nedensellik kabul

eder gibi görünüyor. Daha doğrusu, ona göre, A ile B olaylarının sık sık birlikte ya da ardarda ortaya çıkması bizde öyle bir psikolojik alışkanlık meydana getirir ki, her A'yı algıladığımızda A'nın impression'u bizde B fikrinin doğmasına sebep olur. Başka bir deyimle, geçmişte A'nın hep B ile birlikte ortaya çıkması bizde A'nın B'nin nedeni olduğu inancını doğurur. Aslında biz hiç bir zaman A'nın B'yi doğurduğunu görmemiştir, görmemize de imkân yoktur; bizim bütün gördüğümüz A'nın B ile birlikte ortaya çıktığıdır. Öyleyse nedensellik bağı diye bir şey yoktur, ancak bizde böyle bir bağ olduğu inancı vardır; bu inançta bir alışkanlık, hem de kötü bir alışkanlık eseridir. Gerçi bu inanç bizdeki bu fikrin varlığını açıklamağa yeter, ama onun gerçekten varolan bir bağlantı, ya da zarurî bir bağlantı olduğunu göstermeğe yetmez.

Nedensellik ilkesi akılla kanıtlanamadığına, üstelik denemeden de çıkarılamadığına göre, bilimin dayandığı nedensellik kanunlarını nasıl temellendirebiliriz? Bu soruyla induction problemine geçiyoruz.

Gerçi HUME'da bütün tabiat kanunlarının nedensel kanunlar olduğu kanısı hâkim gibi görünüyor, ama bu kanunların salt *descriptif* (tasvir edici) bir anlamı olduğunu kabul etsek bile, onları *lojik* bir temele dayatabilir miyiz? Yani A ve B olayları arasında bir nedensellik bağı olsa da, olmasa da, bu bağlantıyı evrensel bir kanun şeklinde dile getirmekle denemelerimizin verilerini kat kat aşmıyor mu, dolayısıyla lojike temellendirilmesine imkân olmayan bir işe girişmiş olmuyor muyuz? Başka bir deyimle, induction ilkesi lojik bir temele mi dayanıyor, yoksa başka bir şeye mi?

Şimdi, bilindiği gibi, her tabiat kanunu yetersiz ya da sınırlı bir deneme malzemesine dayanan lojik bir genellemedir. Biz bu çeşit genellemelere sayıları sınırlı gözlem ve denemelerden kalkarak, yani induction yoluyla varırız. Induction'un çeşidi ne olursa olsun, vardığımız genel önermenin, yani kanunun belli bir olaylar sınıfı için her zaman, her yerde geçerliği olan bir bağlantıyı dile getirdiğini kabul ederiz. HUME haklı olarak soruyor: Sınırlı sayıda gözlem ve denemelerden nasıl ve ne hakla bu denemeleri aşan, hattâ bütün mümkün denemeleri kuşatan evrensel bir genellemeye varabiliyoruz?

Her tabiat kanununun özünde şu paradoks göze çarpıyor: Kendisi sınırlı denemelerden elde edildiği halde, her tabiat kanunu bütün *mümkün* denemeleri de açıklamak, dolayısıyla temellendirmek iddiasındadır. Bu

bakımdan bir tabiat kanunu tam karşılığını bankaya yatırmadığımız bir çek gibidir; çekin üzerindeki rakam ne kadar büyük olursa olsun, banka bize istediğimiz parayı verecektir. Buna tabiat kanunlarının a p r i o r i karakteri de denebilir; kendileri a p o s t e r i o r i, yani denemeyle elde edildikleri halde, bir yol elde edildiler mi, a p r i o r i bir karakter kazanırlar, dolayısıyla ilerdeki bütün denemelerimizin onlara uyacaklarını, ya da onları doğrulayacaklarını umarız, hattâ bunun başka türlü olmayacağına inanırız. Bilindiği gibi, tabiat kanunlarının en belli başlı özelliği her zaman ve her yerde geçer olmaları, dolayısıyla olayların gelecekteki davranışlarını önceden kestirmemize imkân vermeleridir. Bir deyimle kanunlar, serbest oyla seçildikleri halde seçmenlerin başma sonradan despot kesilen absolutist kırallara benzerler; A p o s t e r i o r i verilerden çıkarıldıklarını unutarak a p r i o r i bir geçerlik iddiasına kalkışmaları bir u s u r p a t i o n değil midir?

HUME soruyor: Kanunların genel-geçerliğine olan inanç ve güvenimizin kaynağı ya da dayanağı nedir? Eğer bu inancımız gerçekten de akıld, l o j i k bir zarurete dayanıyorsa, tabiat kanunları genel-geçerliğinden şüphe edilemez bağlantıları dile getiriyorlar demektir; yok, öyle değilse, onlara olan inancımız da bütün öteki inançlarımızdan pek farklı olamaz.

HUME'a göre, tabiat kanunlarına götüren i n d u c t i f çıkarım hiç bir zaman akıl ya da mantıkla temellendirilemez, çünkü bu çıkarım a n a l i t i k değildir, yani biz çelişmeye düşmeden bu çıkarımın karşıtını düşünebiliriz. Örneğin, şimdiye kadar görmüş olduğumuz bütün kargaların kara olması, bundan sonra göreceğim ilk karganın ak olmasına engel değildir. Nitekim eskiden bütün kuğuların ak olduğu sanılırdı; Avustralya'da kara kuğular görülünce, bu inancın yanlış olduğu anlaşıldı. Aynı şekilde, şimdiye kadar yediğim armutların şimdiden sonra da bana aynı tadı vereceklerini umarım, ama yarın yiyeceğim bir amudun bana pirzola tadı vermemesi için hiç bir l o j i k sebep yoktur, çünkü dünden bugüne tabiatın gidışı değişebilir. «Geleceğin geçmişe benzediği» inancı hiç bir l o j i k kanıtı dayanmaz, salt a l ı ş k a n l ı k ürünüdür.

Görüldüğü gibi, l o j i k imkânların söz konusu olduğu yerde i n a n c ı n hiç bir önemi yoktur; başka bir deyimle, öncüllerimiz ne kadar doğru olursa olsun, çıkaracağımız sonuç yanlış olabilir. Bu da induc-tif çıkarımda hiç bir l o j i k zaruret olmadığını gösterir. Başta da dediğimiz gibi, bugüne kadar her sabah güneşin doğmuş olması yarın da do-

ğacağın kanıtlamaz, yani güneşin yarın da doğması için l o j i k bir z a r u r e t yoktur.

Kanunların dayandığı i n d u c t i f ç ı k a r ı m akılla temellendirilemediğine göre, acaba d e n e m e ile de temellendirilemez mi? HUME bunun büsbütün imkânsız olduğunu gösteriyor. Şöyle ki: Böyle bir temellendirme için ya şimdiye kadarki inductif çıkarımlarımızın hep başarılı oluşunu ileri sürebiliriz, ya da tabiatta bir tek-biçimlilik (uniformity), yani d ü z e n olduğunu, HUME'a göre, her iki durumda da asıl kanıtlamamız gereken şeyi öncül olarak alıyoruz demektir ki, bu da bizi çıkmaz bir döngüye (circulum vitiosis) götürür.

Bugüne kadarki inductif çıkarımlarımızın hep başarıyla sonuçlanmış oluşunu alalım: Bu başarı çıkarımlarımızın bundan sonra da başarılı olacağını garantiler mi? İnductif çıkarımı temellendirmeğe çalışırken ikinci bir inductif çıkarım yapıyoruz demektir ki, bu, bataklığa saplanmış bir insanın kendi saçından tutup kendini bataktan çıkarmağa kalkmasından farksızdır. Tabiatta bir düzen olduğu iddiası için de aynı şeyleri söyleyebiliriz: Biz bir düzen ya da determinism fikrine geçmiş denemelerimize dayanarak varıyoruz, onun için bu denemelerin ürünü olan bir fikri ilerki denemelerimizi kanıtlamak için kullanamayız. Görüldüğü gibi, inductif çıkarımı denemeye de temellendirmek mümkün değil. Bu da tabii bir sonuç, çünkü denemeden elde edilen bilgiler denemenin sınırlarını aşamazlar; başka bir deyimle, deneysel bilgiler henüz denememiş nesnelere üzerine çıkarımlarda bulunmamıza izin vermezler. Kısacası, inductif çıkarımların ne l o j i k bir temeli var, ne de deneysel bir temeli.

Öyleyse bu türlü çıkarımları neye dayanarak yapıyoruz? HUME'un cevabı pek yalın: A l ı ş k a n l ı ğ a dayanarak. Şimdiye kadarki denemelerimize bakarak, bu denemelerin ileride de aynı şekilde tekrarlanacaklarına inanırız. Şimdiye kadar suyun hep dağdan vâdiye doğru aktığını görmüşüzdür, bundan sonra da öyle olmasını bekleriz. Yalnız bir gün suyun vâdiden dağa doğru tımanmıyacağını kim temin edebilir? Gerçi böyle bir iddia insana s a ç m a gibi görünür, ama burada hiç bir l o j i k aykırılık yoktur, çünkü böyle bir düşüncenin saçmalığını kanıtlamaya kalksak, gene geçmişte suyun hep yüksekten alçağa doğru akmış olduğunu göstermekten başka bir şey yapamayız ki, bunun lojik bir kanıt-lama ile hiç bir ilişkisi yoktur.

Sonuç olarak, HUME, m a t t e r s o f f a c t 'le ilgili bütün usavurmalarımızın hiç bir l o j i k temeli olmadığını, salt a l ı ş k a n l ı k 'tan doğma bir i n a n c a dayandıklarım gösteriyor; böyle bir

inanç, onca, tabiatımızın düşünür (cogitative) yönünden çok, duyar (sensitive) yönünün bir aktıdır. Böyle olunca da tabiat bilimleri akıl-dışı (irrationnel) bir temele dayanıyorlar demektir.

Görüldüğü gibi, HUME'ın kökten empirist bilgi-öğretisi sonuna kadar götürülünce, ayakta «kesin» bilgi adına kala kala bir matematik bilgiler kalıyor. Oysa bu bilgiler de bize dış-dünya üzerine hiç bir şey öğretmezler. Buna karşılık, tabiat bilimleri lojik bir temeli olmayan bir ilkeye, inductio'nun ilkesine dayandıkları için, bu bilimlerin bize sağladıkları bilgiler matematik kesinlik anlamında "doğru" değil, olsa olsa "doğrumsu" (probable) olabilirler. Ancak, HUME'a göre, "doğrumsu" bilgi kesinlikten yoksun olduğu için, "bilgi" adına lâıyk değildir; "kanı", "kanı", "inanç" gibi daha çok "duygusal" bir şeydir. Gerçi pratik amaçlarımızı erişmek bakımından bu çeşit bilgi işimizi fazlasıyla görür, ama bir "bilim" in temeli olamaz.

Böyle bir iddianın tabiat bilimlerinin ilk büyük zaferlerini kutladıkları, dolayısıyla kendilerine en fazla güvendikleri bir sırada ortaya atılmış olması özellikle dikkate değer. Gerçekten de HUME zamanında tabiat kanunlarının olaylar arasındaki bazı değişmez bağlantıları matematik bir kesinlikle dile getirdiğine inanılıyordu. Newton'un evrensel çekim kanunu doğruluğundan hiç bir zaman şüphe edilemez ebedi bir hakikatı dile getirmek iddiasında idi. Matematik aklın bir takım işleyişlerini ortaya koyan salt bir düşünce oyunu değil, olaylar dünyasının bazı sırlarını çözmemize yarayan şaşmaz bir aletti. Klâsik fiziğe göre, biz olaylar arasındaki bağlantıları kesin matematik formülleriyle dile getirebilirdik. Dolayısıyla aklın kanunlarıyla tabiat kanunları arasında kökten bir benzerlik, nerdeyse aynılık olduğuna inanılıyordu. İşte HUME ince ve şaşmaz felsefi analizleriyle bu naif inancı temelinden sarsmış, hiç bir zaman olaylarla ilgili bilgilerimizin matematik kesinliğe ulaşamayacağını, çünkü olaylar-dünyasının değişme'ye ve tesadüfe mâruz bulunduğunu göstermiştir. Bugünkü bilim-felsefesinin diliyle söylersek, olaylar dünyasında lojiğin ve matematiğin kanunları değil, olasılık (probability) kanunları hâkimdir. "Olası" şeylerin bilgisi olsa olsa "doğrumsu" olabilir, "kesin" olamaz. Ne var ki, HUME, "doğrumsu" bilgiyi "bilim" adına lâıyk görmemesi, her bilimden matematik bir kesinlik beklemesi yüzünden, sonunda şüphecilığe ve agnostikliğe düşmüştür.

HUME'ın aslında pürüzsüz ve tutarlı bir lojik analize dayanan şüphecilığinin, hele bu şüpheciligini pervasızca gününün tabiat bilimlerine uygulamaya kalkmasının Kant gibi Newton hayranı bir filozof üzerinde

ne sarsıcı bir etki yaratmış olacağını tasavvur edersiniz. Gerçi Kant bu sarsma ile meşhur “doğmatik uyuklama” smdan uyanacak, yani genç İskoç filozofunun gösterdiği gibi, bütün metafizik spekulasyon'larm boşluğunu anhyacak, hattâ ana - eserinde, HUME'un başladığı “metafiziği yıma” işine daha köklü, daha sistemli bir şekilde devam edecektir, ama Königsberg'li filozofun anlıyamadığı, kabul edemediği şey “tabiat bilimleri” nin de aynı şekilde yıkılabileceğidir. Kant böyle bir yıkıntıyı önlemek, HUME'un bilim kalesinde açtığı müthiş gediği kapatmak için bütün fikir enerjisini seferber edecek, ilk büyük eseri olan *Kritik der reinen Vernunft* da bir yandan klâsik metafiziğe son vuruşları indirirken, öbür yandan HUME'un yıkmaya yeltendiği tabiat bilimlerini felsefe yönünden temellendirme işini üzerine alacaktır.

Yalnız bu nasıl mümkün olabilir?

HUME tabiat bilimlerinin kökten empirist bir bilgi-öğretisi temeli üzerine kurulamayacağını göstermiştir. Şimdi, HUME gibi Kant'a göre de, “gerçek bilim a p o d i k t i k (kanıtlanabilir) bir kesinliği olan bilimdir.” Böyle bir kesinliği de yalnız akıl sağlayabilir. Buna göre, tabiat bilimlerinin de matematik çeşitten bir kesinliği olması isteniyorsa, bu bilimlerin her şeyden önce akla dayanmaları şarttır. Yalnız bu bilimler bize dış-dünyaya ait bilgi verdiklerine göre, bu nasıl mümkün olabilir?

Kant'a göre, bu zıtlığı gidermenin biricik çıkar yolu, bilgilerimizin çifte-kaynağı olduğunu göstermektir. Onca, bilgimizin yalnız malzemesi duyumlardır; ancak bu kaşık, belli-belirsiz malzeme aklımızın a p r i o r i kalıplarına dökülmedikçe, yani kategorilerden geçmedikçe, bilgi meydana gelmez. Kant'm deyimiyle, aklm kalıpları demek olan *kategoriler* bilgimizin a p r i o r i şartdırlar; onlar olmadan düşünemeyiz. Böyle olunca, aklımız bir çeşit kendi ilkelerini dış-dünyaya, duyumlar dünyasına yüklüyor demektir. HUME hiç bir zaman n e d e n s e l l i k bağımlı algılamıyacağımızı iddia etmişti; oysa Kant'a göre, bu ilke de aklın yapısını teşkil eden kategorilerden biridir. Biz her şeyin bir n e d e n i olduğunu a p r i o r i olarak, akulla biliriz. Dolayısıyla dış olaylar arasında bulduğumuz n e d e n l i k bağları aklımızın bu a p r i o r i ilkesinin özel bir alana uygulanmasından başka bir şey değildir. Kant, n e d e n s e l l i k ilkesini doğru ve yerinde uygulamak şartıyla, olaylar arasında değişmez bağlantılar bulunabileceğine, üstelik bu bağlantıların matematik formüllerle ifade edilebileceğine inanır ve böylece tabiat bilimlerini sağlam bir temele dayattığını sanır.

Oysa bilimin sonraki gelişmesi Kant'ı değil, HUME'u haklı çıkarmıştır. Biryol salt matematiğin, Kant'm sandığı gibi, gerçek dünyanın

niteliklerini bize tanıtan bir bilim olmadığı, tam tersine, HUME'un iddia ettiği gibi, büsbütün analitik bir bilim olduğu anlaşılmıştır. Örneğin Kant Euklides geometrisinin gerçek uzayın niteliklerini tasvir eden sentetik a priori önermelerden meydana geldiğini sanıyordu. Euklides geometrisinden başka geometri sistemlerinin mümkün olduğu anlaşılınca, Kant'm bu düşüncesi iflâs etmiştir. Ayrıca atom fiziğindeki yeni gelişmeler, özellikle Quantum mekaniği klâsik fiziğin ortaya koyduğu kanunların realitenin her alanında geçer olmadığını, ancak dünyanın sınırlı bir alanına uygulanabileceğini göstermiştir.

Yeni gelişmelerin en önemlisi "kanun" kavramının yepyeni bir anlam kazanmış olmasıdır. Bugün "kanun" deyince, dış-dünyanın gerçek, ya da edebî yapısını matematik bir kesinlikle dile getiren bir önermeyi değil, olaylar arasında varolması kuvvetle beklenen (probable) bir bağlantıyı yaklaşık bir tarzda dile getiren bir genelleme "denemesi" anlıyoruz. Başka bir deyimle, bugün fiziğin kanunları bile a p o d i k t i k olmaktan çıkmış, h i p o t e t i k bir karakter kazanmışlardır. Yani kanunlar da bir gün değişebilir, hiç değilse düzeltilebilirler. Bir kanunun doğruluğu hiç bir zaman k e s i n olarak k a n ı t l a n a m a z; denemelerimiz aksini göstermedikçe, kanunları doğru diye kabul ederiz, ama bir gün yanlışlanabilecekleri ihtimali her zaman açıktır. HUME'un en büyük başarısı, zaruretin l o j i k bir kategori olduğunu görmüş olması, dolayısıyla k e s i n bilginin ancak matematikte mümkün olabileceğini, olaylar dünyasıyla ilgili bilgilerimizin hiç bir zaman "doğrum-su" olmaktan öteye geçemeyeceklerini göstermiş olmasıdır. Modern tabiat bilimleri, geç de olsa, HUME'un felsefî bir analiz sonunda vardığı sonuçları büyük ölçüde benimsemiş bulunuyor. Bugün n e d e n s e l l i k kanunları yerine *descriptive* ve *statistik* kanunlardan söz edilişi bunu gösteriyor. Sonra kanun kavramının eski mutlaklığmdan vazgeçip daha alçak gönüllü, daha iddiasız bir kavram olan *hipotez*'le işbirliği etmesi de bundandır.

Hüseyin Batuhan